
SLOBODNO VRIJEME I VRIJEDNOSTI MATURANATA U ZADRU

Antonio Dragun, Split

Sveučilište u Splitu
Institut društvenih znanosti
"Ivo Pilar" - centar Split
e-mail: antonio.dragun@inet.hr

UDK: 316.752
316.653-057.874 (497.5 Zadar)
Prethodno priopćenje
Primljeno 9/2012.

Sažetak

Rad prikazuje rezultate anketnog istraživanja provedenog godine 2009. među 254 učenika završnih razreda srednjih škola u Zadru. Strukture slobodnog vremena i vrijednosnog sustava sudionika istraživanja uglavnom su slične onima koje su u prethodnim istraživanjima nađene kod mladih iz različitih regija Hrvatske, te su znatno obilježene modernošću i usmjerenošću na odnose s bliskim osobama. Očekivano, modernost i sličnost s drugim uspoređenim uzorcima mladih pokazuju se više izraženima u području slobodnog vremena negoli u vrijednostima. Od ispitivanih vrijednosti, sudionicima istraživanja najvažnije su: zdravlje, prijateljstvo, dobri odnosi u obitelji, poštenje i ljubav. Rezultati ukazuju da vrijednosti konvencionalne moralne orijentacije kod njih čine glavnu poveznicu s težnjom ka samoostvarivanju. Važnosti koje pridaju tim vrijednostima, kao i neovisnosti o tuđim utjecajima, ujedno su i moguća osnova za njihovo kreativnije ispunjavanje vremena, primjerice većim uključivanjem u izvannastavne edukativno-kulturne programe i oblike organiziranog pomaganja zajednici.

Ključne riječi: adolescenti, identitet, vrijednosti, slobodno vrijeme, modernost, tradicija.

1. UVOD

Težnja mladih za stvaranjem osobnog identiteta, kojim će zakoračiti u 'svijet odraslih', izražava se ponajprije u njihovu svakodnevnom načinu življenja te subjektivnom odnosu prema vrijednostima, što se oblikuju kroz njihove interakcije s užom i širom društvenom okolinom. U skladu s tim, slobodno vrijeme, interesi i vrijednosti mogu se označiti temeljnim područjima kroz koja se identitet mladih izražava i razvija na prijelazu iz mladosti u odraslost. Ta univerzalna individualna transformacija u Hrvatskoj

je određena i društvenom transformacijom, koju, osobito danas, obilježava socijalna i ekonomska nesigurnost. U tom kontekstu mladi svoj identitet grade, među ostalim, povlačenjem iz društvene zajednice u privatnost, što se očituje kroz njihove životne strategije, interese, vrijednosti, odnose s drugima i način života općenito.¹ Premda su izvana (djelomice po životnim stilovima te, u većoj mjeri, po načinima provođenja slobodnog vremena) slični mladima u postindustrijskim i "refleksivno-modernim" društvima, mladi u Hrvatskoj su – ponajprije zbog slabih mogućnosti osamostaljivanja od roditelja – nepovjerljivi prema svojoj budućnosti, nastoje osigurati svakodnevne životne osnove, te se izjašnjavaju kao nepolitični, okrenuti svojem profesionalnom napredovanju i slobodnom vremenu.² Pritom oni ostaju uvelike slični starijima: primjerice, i među njima je znatno zastupljen tradicionalni svjetonazor (koji im je jedno od sigurnih utočišta u vremenu društvene nestabilnosti) premda u manjoj mjeri nego kod starijih.³ Nasuprot tome, snažno izražene razlike u odnosu na starije opažaju se uglavnom u provođenju slobodnog vremena i supkulturnim obrascima ponašanja.⁴ Razlike u pogledu slobodnog vremena su i očekivane, budući da je ono znatno uvjetovano globalizacijom, širenjem novih tehnologija i rastom konzumerizma u društvu.⁵

Paralelno odvijanje procesa demokratizacije, modernizacije i globalizacije, s jedne strane, i retradicalizacije, s druge, pridonijelo

¹ Vlasta Ilišin – Furio Radin, *Zaključna rasprava: društveni problemi i potencijali mladih*, u: Vlasta Ilišin – Furio Radin (ur.), *Mladi: problem ili resurs*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2007., 276.

² Inga Tomić-Koludrović, *Skeptična generacija u protumodernizacijskom kontekstu*, u: *Politološka istraživanja* 36 (1999), 3, 185-186.

³ Furio Radin, *Vrijednosti mladih Hrvata*, u: Vlasta Ilišin – Furio Radin (ur.), *Mladi: problem ili resurs*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2007., 150-151. Vidjeti također rezultate dobivene usporedbom pet istraživanja punoljetnih u Hrvatskoj, iz razdoblja 1985.-2010. [Duško Sekulić, *Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena*, u: *Politička misao* 48 (2011), 3, 58-63.]. Autor ukazuje na kombinaciju vrijednosne *retradicalizacije* (povezane s društvenom krizom, te iskazane u pogledu religioznosti i nacionalnog ekskluzivizma) i *modernizacije* (trend sve većeg prihvaćanja rodne jednakosti).

⁴ Vlasta Ilišin – Furio Radin, *Zaključna rasprava ...*, nav. čl., 272, 273, 277.

⁵ Na slobodno vrijeme utječe niz socijalnih okolnosti i značajki: individualizacija, informatizacija i komercijalizacija u društvu; dostupnost željenih sadržaja; socioklasna i rodna pripadnost, dob, obrazovni i bračni status; karakter nečijeg društveno obveznog rada itd. (v. Vlasta Ilišin, *Slobodno vrijeme i interesi mladih*, u: Vlasta Ilišin – Furio Radin (ur.), *Mladi: problem ili resurs*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2007., 179-180).

je podjeli mladih u Hrvatskoj na one s pretežno modernističkom i one s pretežno tradicionalističkom orijentiranošću. Njihova heterogenost u pogledu životnih mogućnosti, stavova, vrijednosti i obrazaca ponašanja, povezana je i s njihovim sociodemografskim i sociostrukturnim razlikama te s razlikama prema regiji u kojoj žive. Primjerice, Ilišin je godine 2004. našla kako su kod srednjoškolaca, u odnosu na ostale mlade u Hrvatskoj (uključujući i one starije, u dobi od 20-29 godina), natprosječno zastupljeni 'urbani', 'športski', 'ruralni' i 'pasivni' obrazac provođenja slobodnog vremena.⁶ U Dalmaciji i središnjoj Hrvatskoj ispodprosječno je zastupljen 'elitni' obrazac provođenja slobodnog vremena; istodobno, u Dalmaciji te Istri i Primorju je natprosječno zastupljen 'pasivni' obrazac.⁷ Nadalje, pokazalo se da su učenicima (odnosno dobnoj skupini od 15-19 godina) vrijednosti samorealizacije važnije nego ostalim mladima, te da je kod mladih u Dalmaciji natprosječno izražen vrijednosni tradicionalizam.⁸

Usprkos razmjerno brojnim objavljenim radovima o mladima u Hrvatskoj, razmatranja o *povezanosti* njihovih različitih slobodnovremenskih aktivnosti, kao i njihovih različitih vrijednosti, nisu iscrpljena. Nisu iscrpljena ni razmatranja relevantnih deskriptivnih rezultata *usporedbom s rezultatima različitih istraživanja* mladih (ili nekih podskupina mladih) u Hrvatskoj (ili u pojedinim regijama Hrvatske). S obzirom na potonje, ne može se ustvrditi ni da je poznato sve o sličnostima i razlikama među podskupinama ove populacije, odnosno da je poznato sve o zadržavanju ili promjeni nekih njihovih obilježja tijekom određenoga vremenskog okvira.

Ovdje prikazano istraživanje polazi od pretpostavke da su različiti uzorci mladih – iz različitih (i različito moderniziranih) regija Hrvatske – međusobno više slični po oblicima korištenja slobodnog vremena negoli po vrijednostima. Ta pretpostavka proizlazi iz općenitog očekivanja da je područje *slobodnog vremena* više podložno utjecaju modernizacije i globalizacije negoli područje *vrijednosti* (što bi se osobito trebalo pokazati kod skupina mladih koji većinom žive u roditeljskom domu) – kao što su i *ponašanja* općenito više podložna promjeni negoli su to sami *stavovi* koji se, pak, i pojmovno određuju kao "relativno trajni i stabilni". Takvo predviđanje u skladu je i s razmatranjima

⁶ Vlasta Ilišin, *Slobodno vrijeme ...*, nav. čl., 187-192.

⁷ *Isto*.

⁸ Furio Radin, *Vrijednosti mladih ...*, nav. čl., 147-149.

Ulricha Becka, prema kojima se promjena životnih stilova događa već u “prvoj” (djelomičnoj) modernizaciji, dok bi se (izraženija) detradicionalizacija vrijednosti – povezana s individualizacijom unutar industrijskog društva – mogla očekivati tijekom “druge” (“refleksivne”) modernizacije.⁹ U skladu s tim, i podatci iz *Sujetskog istraživanja vrijednosti*, za razdoblje 1995.-1998., ukazuju da u nizu društava perzistiraju kulturalno specifične, tradicionalne vrijednosti – unatoč modernizaciji, koja društva usmjerava k nekim zajedničkim kulturalnim obrascima.¹⁰ Ne ulazeći u problematiku same dihotomije “modernitet-tradicija”, ovdje je važno napomenuti da upravo i re-tradicionalizacija može u pojedinim društvima predstavljati oblik modernizacije, a ne nužno protu-modernizaciju ili de-modernizaciju (sa značenjem “nazadovanja” ili sprječavanja “osuvremenjenja”) – ako ona pridonosi, primjerice, obnovi kulturnog identiteta i oslobađanju znanstveno-tehnoloških i gospodarskih potencijala nekog društva.¹¹

Ciljevi istraživanja – Istraživanjem se ponajprije želi saznati više o slobodnovremenskim i vrijednosnim aspektima socio-kulturnog identiteta maturanata u Zadru (kao podskupine mladih u urbanim mjestima Dalmacije). Pritom se posebno želi saznati o različitoj uvjetovanosti tih dvaju aspekata složenim društvenim kontekstom koji u suvremenom hrvatskom društvu poglavito obilježava nastavak modernizacije i, istodobno, ekonomske krize. Također, usporedbom s nekima od prijašnjih domaćih istraživanja,

⁹ Vidjeti: Ulrich Beck, *The Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage, London, 1996., 50 (bilješka 1); 87-88.

¹⁰ Ronald Inglehart – Wayne E. Baker, *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*, u: *American Sociological Review* 65 (2000), 1, 49. Autori ističu kako je održanje distinktivnih kulturalnih (religijskih i nacionalnih) tradicija vidljivo usprkos nadojenoj povezanosti ekonomskog razvoja sa značajnim promjenama nekih kulturoloških aspekata u društvima (pomak prema vrijednostima koje usmjeravaju na racionalnost, toleranciju, povjerenje i participaciju u društvu). Održanje tradicionalnih vrijednosti zamijećeno je posebno i među društvima Europe, usporedbom rezultata iz 1981., 1990. i 1999. [Olivier Galland – Yannick Lemel, *Tradition vs. Modernity: The Continuing Dichotomy of Values in European Society*, u: *Revue française de sociologie* 49 (2008), 5, 153-186].

¹¹ Usp.: Ann Kelleher, *Questioning the Traditional-Modern Dichotomy: Two Thai Village Case Studies*, u: *The American Journal of Economics and Sociology* 51 (1992), 3, 273-291; Shmuel N. Eisenstadt, *Multiple modernities*, u: *Daedalus* 129 (2000), 1, 1-3; Ernest Gellner, *Postmodernizam, razum i religija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2000., 29-30; Manuel Castells, *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002., 13, 26; Marija Geiger – Zdenko Zeman, *Mjesto življenja i integralna održivost – vitalnost lokalnog u globaliziranom svijetu*, u: *Društvena istraživanja* 19 (2010), 3, 378.

želi se više saznati o sličnostima u području slobodnog vremena, kao i u području vrijednosti među ispitivanim podskupinama mladih u Hrvatskoj.

2. METODE

Anketa je provedena u Zadru krajem veljače i početkom ožujka 2009. godine, među polaznicima završnih razreda u deset (od ukupno šesnaest) srednjih škola – šest strukovnih (s četverogodišnjim programom) i četiri gimnazije. Prigodni uzorak od 254 učenika, u dobi od 18 godina, činilo je 165 djevojaka (65 %) i 89 mladića (35 %).¹² Učenici su upitnike popunjavali skupno i anonimno, s trajanjem u prosjeku 40 minuta, tijekom jednoga nastavnog sata.

Upitnik počinje *socio-demografskim pitanjima*, ovim redoslijedom: spol, dob, mjesto življenja do svoje 10. godine, mjesto trenutnog življenja, naziv škole, nacionalnost, subjektivna važnost nacionalne pripadnosti (prilikom statističke obrade ova je mjera uključena u skupinu ispitivanih vrijednosti), vjeroispovijest, stupanj obrazovanja oca, stupanj obrazovanja majke, “S kime trenutno živiš?” i “Smatraš li da tvoja obitelj (roditelji) žive bolje ili lošije od drugih?”. Neposredno zatim slijedi 19 pitanja – o čestinama provođenja (19 različitih) *slobodnovremenskih aktivnosti* – s ponuđenom 5-dijelnom ljestvicom za odgovore, od “nikada” (kodirano: 1 bod) do “skoro svaki dan” (kodirano: 5 bodova). Odmah potom slijedi blok od 21 pitanja, gdje je trebalo procijeniti osobnu važnost svake od navedenih *vrijednosti*, na ljestvici od “izrazito nevažno” (1 bod) do “izrazito važno” (5 bodova).¹³

Za obradu podataka korišten je računalni program SPSS. Na svim pitanjima primijenjena je deskriptivna statistika. Međusobne povezanosti pojedinih vrijednosti analizirane su Pearsonovim koeficijentima korelacija, budući da su vrijednosti (uključujući

¹² Broj jednih i drugih u svakoj od pojedinih škola vidjeti u: Antonio Dragun, *Religioznost maturanata u Zadru*, Sociologija i prostor 49 (2011), 1, 93-94 (bilješka 2).

¹³ Vidjeti pitanja i odgovore o slobodnom vremenu u tablici 2 te o vrijednostima u tablici 3. Upitnik su sastavili dr. sc. Neven Duvnjak i autor ovoga članka, na način da mjere slobodnovremenskih aktivnosti i vrijednosti tek manjim dijelom odstupaju od onih korištenih u referiranom istraživanju iz 1997. provedenome među učenicima zagrebačkih srednjih škola (vidjeti: Valentina Blaženka Mandarić, *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2000., 388-389).

važnost nacionalne pripadnosti) ispitivane intervalnim mjerama. Za razliku od toga, načini provođenja slobodnog vremena ispitivani su ordinalnim mjerama i stoga je primijenjena neparametrijska statistika, korištenjem Spearmanovih rang-korelacija. Cilj računanja korelacija bila je provjera postojanja mogućih obrazaca u načinima provođenja slobodnog vremena, odnosno provjera mogućih vrijednosnih orijentacija. Stoga su kod obje skupine pitanja dodatno provedene i faktorske analize – analize glavnih komponenata s kosokutnom (*oblimin*) rotacijom.¹⁴

3. REZULTATI I RASPRAVA

3.1. *Socio-demografska obilježja*

Tablica 1. Udjeli prema mjestu djetinjstva do 10. godine života i prema sadašnjem mjestu življenja (N=254).

Naselje	Gdje si proveo/la djetinjstvo do 10. god. života?	Gdje sada živiš?
1. Selo	36,6 %	36,2 %
2. Gradić do 10.000 stanovnika	8,3 %	7,9 %
3. Grad od 10.000 do 30.000 stanovnika	2,8 %	0,4 %
4. Grad veći od 30.000 stanovnika	50,8 %	55,1 %
(Bez odgovora)	1,6 %	0,4 %

Veličina mjesta. Najveći dio ispitanika djetinjstvo je proveo u gradu iznad 30.000 stanovnika, manji dio u selima, a najmanje njih u mjestima do 10.000 i onima do 30.000 stanovnika. Isti je poredak i s obzirom na trenutačno mjesto življenja (tablica 1).

¹⁴ Premda se pokazalo da su sve korelacije između faktora niske (ispod 0,30) ili vrlo niske, u ovom se radu ipak referiraju rezultati dobiveni kosokutnom rotacijom umjesto pravokutnom, uvažavajući načelnu prednost kosokutne rotacije za dobivanje informativnijih i manje metodološki iskrivljenih rezultata [vidjeti npr. Anna B. Costello – Jason W. Osborne, *Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis*, u: *Practical Assessment, Research & Evaluation* 10 (2005), 7, 7].

Nacionalna i konfesionalna identifikacija. Dominira izjašnjavanje o hrvatskoj nacionalnosti (gotovo 99 %). Izjašnjenih katolika je ukupno 93,7 %, ateista 3,1 %, agnostika 1,6 %, pravoslavne vjere 0,8 % i koji "vjeruju u sebe" 0,8 %.

Obrazovanje oca i majke. Roditelji većinom imaju završenu srednju ili strukovnu školu (oko 69 % očeva i gotovo isto toliko majki), dok završenu višu ili visoku školu ima svaki peti otac (19,6 %) te nešto manje majki (16,9 %). (Uz to, 2,0 % ispitanika odgovorilo je da otac, a 2,6 % da majka, ima završen magisterij/ doktorat.).

Društveno mikrookruženje. Najviše anketiranih živi s roditeljima (83,5 %), dok svaki deseti živi s jednim od roditelja (10,2 %), a u đaćkom domu njih 2,8 %.

Procjena životnog standarda vlastite obitelji. Gotovo 80 % ih smatra da njihova obitelj živi slično kao ostale. Njih 10,2 % procjenjuje da živi bolje, a 3,1 % da živi lošije od drugih.

3.2. Provođenje slobodnog vremena

3.2.1. Obrasci provođenja slobodnog vremena – ispitivanje korelacija i faktora

Sagledavanjem koeficijenata korelacija između ispitivanih načina korištenja slobodnog vremena (vidjeti mjere u sljedećem poglavlju – tablica 2) zamjećuju se skupine različitih aktivnosti, sastavljene od barem tri aktivnosti, koje su sve pozitivno značajno povezane unutar pripadajuće skupine. Te se skupine najpreglednije mogu uočiti ukoliko se heuristički poredaju na način prikazan dalje u radu, pri čemu taj poredak ne treba shvatiti kao jedini mogući, niti ga treba shvatiti isključivo "linearno", već ga valja sagledati i djelomice "zakrivljeno", tj. tako da i neke aktivnosti smještene u tom poretku na udaljenim pozicijama ipak mogu tvoriti skupinu (od tri ili više) aktivnosti koje su pozitivno povezane. Takvo, izravno razmatranje korelacija s "heurističkim poretkom" varijabla, koje se uvodi u ovom radu, može poslužiti ne samo za dobivanje preliminarnog uvida u moguće obrasce slobodnovremenskih aktivnosti i vrijednosne orijentacije već i za usporedbu s rezultatima faktorskih analiza.¹⁵

¹⁵ Ovdje predložen pristup (izravnog promatranja dobivenih korelacijskih koeficijenata) je, u odnosu na faktorsku analizu, znatno jednostavniji, te njegova prikladnost ne ovisi, ili znatno manje ovisi, o ispunjavanju nekih metodološko-statističkih uvjeta značajnih za provođenje faktorske analize,

Heuristički poredak ispitivanih aktivnosti ("Prilozi" – tablica A): 1. u kafićima i sličnim lokalima, 2. izlasci s prijateljima, 3. u disku i sličnim klubovima s glazbom, 4. s mladićem / djevojkom, 5. šetnje bez posebnog cilja, 6. u kinu ili kazalištu, 7. čitanje knjiga, 8. u biblioteci, 9. posjećivanje izložaba, 10. volontiranje u humanitarnoj udruzi, 11. angažman u župi, 12. na tečaju stranog jezika, 13. šport, 14. hobi, 15. u salonima za igru, 16. surfajući internetom, 17. listanje časopisa za mlade, 18. slušanje glazbe kod kuće i 19. pred TV/videom.

Od vidljivih međusobno povezanih skupina mogu se izdvojiti sljedeće: (a) aktivnosti od 1. do 4.; (b) 5. do 8.; (c) 6. do 9.; (d) 8. do 11.; (e) 9. do 12.; i (f) 11. do 14. Tražeći unutar navedenog poretka najdulji (neprekinuti) niz aktivnosti sa što većim brojem korelacija, ističe se niz od devet aktivnosti – onih od rednog broja 6. do 14. Između njih se javljaju ukupno 23 značajne korelacije, što je većina od mogućih korelacija (64 % u odnosu na 36 %).

Aktivnosti koje s onima drugim ostvaruju najviše pozitivnih korelacija i s najvišim koeficijentima, jesu ispunjavanje vremena u biblioteci i bavljenje športom.¹⁶ Taj podatak ukazuje da se radi o aktivnostima koje mogu biti indikativne za raznoliko, svestrano ispunjavanje slobodnog vremena, što dodatno pridonosi kvaliteti nečijeg slobodnog vremena i njegovoj korisnosti za razvoj cjelokupne ličnosti pojedinca. S drugim aktivnostima najmanje koreliraju *opuštajuće šetnje, slušanje glazbe kod kuće i gledanje TV/videa*.

Nakon računanja korelacija provedena je eksploratorna faktorska analiza odgovora o 19 načina korištenja slobodnog vremena. Pokazalo se šest faktora s karakterističnim korijenom većim od 1, koji zajedno objašnjavaju 55,3% varijance odgovora. Nakon provedene kosokutne rotacije mogu se na sljedeći način odrediti i imenovati različite skupine (obraci) slobodnovremenskih

npr. ispunjavanju uvjeta za veličinu uzorka u odnosu na broj varijabla, broj varijabla po faktoru itd. [Usp.: Robert C. MacCallum, *2001 presidential address: working with imperfect models*, u: *Multivariate Behavioral Research* 38 (2003), 1, 113-139; Anna B. Costello - Jason W. Osborne, *Best practices in exploratory factor analysis...*, nav. čl., 8 (npr. navod da je procedura eksploratorne faktorske analize "sklona pogreškama, čak i s velikim uzorcima i optimalnim podacima"); Laura D. Goodwin - Nancy L. Leech, *Understanding correlation: factors that affect the size of r*, u: *The Journal of Experimental Education* 74 (2006), 3, 264-265; Joost C. F. de Winter - Dimitra Dodou - Peter A. Wieringa, *Exploratory factor analysis with small sample sizes*, u: *Multivariate Behavioral Research* 44 (2009), 2, 148].

¹⁶ Obje navedene aktivnosti pozitivno koreliraju sa po osam ostalih aktivnosti.

aktivnosti koje su s pojedinim zajedničkim faktorima dominantno povezane (vidjeti u "Prilozima" matricu faktorske strukture – tablica B).¹⁷

1. Prvi faktor – '*socijalno-recepcijske aktivnosti*': u kafićima i sličnim lokalima; u disku i sličnim klubovima s glazbom; izlasci s prijateljima; s mladićem /djevojkom.

2. Drugi faktor – '*edukativne aktivnosti*': čitanje knjiga; u biblioteci.

3. Treći faktor – '*športsko-zanimacijske aktivnosti*': hobi; šport; u salonima za igru.

4. Četvrti faktor – '*kulturno-individualne aktivnosti*': listanje časopisa za mlade; posjećivanje izložbi; šetnje bez posebnog cilja.

5. Peti faktor – '*individualno-recepcijske aktivnosti*': slušanje glazbe kod kuće; pred TV/videom.

6. Šesti faktor – '*kulturno-socijalne aktivnosti*': volontiranje u humanitarnoj udruzi; na tečaju stranog jezika; angažman u župi.¹⁸

Prvi i peti faktor – '*socijalno-recepcijski*' i '*individualno-recepcijski*' – možemo smatrati faktorima nestrukturiranih aktivnosti druženja i zabave, dok preostala četiri faktora određuju aktivnosti koje, na više strukturirani način, pridonose razvoju kreativnih, intelektualnih i športskih sposobnosti pojedinca.¹⁹ Može se primijetiti i kako svih devet aktivnosti, opaženih u početnoj, heurističkoj analizi, pozitivno saturira faktore koji su u osnovi ne-recepcijskih, više strukturiranih aktivnosti slobodnog vremena (od njih, samo posjećivanje kina ili kazališta pozitivno zasićuje i '*recepcijski*' faktor, i to onaj '*socijalno-recepcijski*': $r=0,35$).

Pri usporedbi s rezultatima prethodnih istraživanja treba napomenuti kako su u njima čestine raznih aktivnosti tijekom

¹⁷ U istoj skupini su pojedinačne aktivnosti poredane prema veličini saturiranja zajedničkog faktora. Saturacija ili zasićenost faktora česticom ovdje se smatra postojećom samo ako je taj koeficijent iznad 0,30.

¹⁸ Odgovore 'u kinu ili kazalištu' podjednako određuju prvih pet faktora (koeficijenti 0,31 do 0,41; peti utječe negativno!), a odgovore 'surfajući internetom' podjednako 3., 4. i 5. faktor (0,34 do 0,45).

¹⁹ Premda su sve faktorske interkorelacije izrazito niske, pokazuje se – u skladu s navedenom podjelom obrazaca u dvije skupine – tendencija da faktori iz jedne skupine slabije koreliraju s faktorima iz druge skupine (r -ovi niži od 0,10) nego s ostalim faktorima *unutar* pripadajuće skupine (r -ovi iznad 0,10; npr. između dvaju '*recepcijskih*': $r=0,14$). Za ovu podjelu, usp.: Zora Raboteg-Šarić – Slavko Sakoman – Andreja Brajša-Žganec, *Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*, u: Društvena istraživanja 11 (2002), 2-3, 250; 253; 255.

slobodnog vremena mjerene različitim nizovima pitanja.²⁰ Ipak, ovdje nađeni faktori imaju nekih sličnosti s onima nađenima u prethodnim istraživanjima: u onom iz 1997. među polaznicima zagrebačkih srednjih škola;²¹ iz 1998. među srednjoškolcima Hrvatske;²² u dva istraživanja mladih u dobi 15-29 godina, provedena 1999. i 2004. godine.²³ Prvi faktor, u ovom istraživanju imenovan 'socijalno-recepcijskim', odgovara prije nađenom faktoru 'neorganizirano – izvan kuće' (1997.), kao i faktoru 'izlasci i zabava' (1998.) te 'urbanom obrascu' (1999., 2004.). Drugi, četvrti i šesti nađeni faktor – tj. 'edukativni', 'kulturno-individualni' i 'kulturno-socijalni' – djelomično odgovaraju onima iz prethodnih istraživanja.²⁴ Treći, 'športsko-zanimacijski' faktor u prikazanom istraživanju, najviše odgovara onom 'športskom' (2004.). Peti ili 'individualno-recepcijski' faktor također djelomice odgovara nekim faktorima iz prethodnih istraživanja.²⁵

3.2.2. Zastupljenost različitih aktivnosti u slobodnom vremenu – postotci i rangovi

Tablica 2. *Kako provodiš slobodno vrijeme?* (postotci za cijeli uzorak; N=254).

²⁰ Npr. ovdje pitanja ne zahvaćaju 'ruralni obrazac', odlaske u kupovinu, spavanje ili izležavanje, posjećivanje sportskih priredaba ili javnih tribina, igre na sreću itd. (usp. Vlasta Ilišin, *Slobodno vrijeme ...*, nav. čl., 184).

²¹ Rezultati iz 1997. u: Valentina Blaženka Mandarić, *Religiozni identitet ...*, nav. dj., 290-292.

²² Rezultati iz 1998. u: Zora Raboteg-Šarić i sur., *Stilovi roditeljskoga odgoja ...*, nav. čl., 245.

²³ Rezultati iz 1999. u: Vlasta Ilišin, *Interesi i slobodno vrijeme mladih*, u: Vlasta Ilišin – Furio Radin (ur.), *Mladi uoči trećeg milenija*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2002., 284-289. Rezultati iz 2004. u: Ista, *Slobodno vrijeme ...*, nav. čl., 187-192.

²⁴ Usp.: 'organizirano - izvan kuće' (1997.); 'čitanje, hobi i kulturne' te 'kreativne i organizirane izvannastavne aktivnosti' (1998.); i 'elitni' te 'aktivistički' obrazac (1999., 2004.).

²⁵ Usp.: 'u kući – uz glazbu i TV' (1997.); 'zaokupljenost medijima' te 'zaokupljenost glazbom' (1999.); i 'medijski' te 'pasivni' obrazac (2004.).

Rang	Redni broj u upitniku		Nikada (1)	Nekoliko puta godišnje (2)	1 do 2 puta mjesečno (3)	1 do 2 puta tjedno (4)	Skoro svaki dan (5)	as *
1	11.	Slušajući glazbu kod kuće	0,8	1,2	1,2	11,8	82,7	4,79
2	10.	Pred TV/videom	2,8	2,0	4,7	16,1	72,0	4,56
3	19.	Surfajući internetom	4,3	3,1	6,3	16,1	69,7	4,44
4	2.	U kafićima, pizzerijama i sl. lokalima	0,8	4,3	6,3	40,6	47,6	4,30
5	1.	Izlasci s prijateljima	0,4	2,4	11,8	40,2	44,1	4,27
6	16.	Baveći se nekim hobijem	14,2	10,6	21,7	19,7	32,7	3,47
7	12.	S mladićem/ djevojkom	21,3	9,8	13,4	20,1	31,9	3,33
8	6.	U disku i sličnim klubovima s glazbom	5,1	11,0	37,4	43,3	1,2	3,25
9	3.	Šetnjama bez posebnog cilja	13,4	13,8	35,8	24,8	11,0	3,06
10	15.	Baveći se sportom	17,7	24,0	18,1	20,1	18,9	2,98
11	18.	Prelistavajući časopise za mlade	20,1	15,0	32,3	22,0	8,7	2,84
12	14.	Čitajući knjige	22,0	27,6	27,6	15,4	5,9	2,55
13	13.	U kinu ili kazalištu	9,1	45,7	37,8	5,1	0,8	2,42
14	9.	U biblioteci	40,6	25,6	24,8	7,1	1,2	2,02
15	7.	Angažiran sam u župi	69,3	16,1	6,7	5,1	1,2	1,50
16	8.	U salonima za igru	70,5	16,5	6,3	3,9	1,2	1,46
17	17.	Posjećujući izložbe	68,5	23,6	3,5	0,4	2,0	1,41

18	4.	Polazim tečajeve stranih jezika	87,4	6,3	-	2,0	2,0	1,21
19	5.	Kao volonter u humanitarnoj udruzi	82,3	12,6	3,1	-	-	1,19

* Budući da mjerna ljestvica nije intervalna, navedene aritmetičke sredine (as) ne mogu predstavljati prave statističke prosjeke, već služe samo za lakšu rangovnu usporedbu nađenih čestina.

Najčešći načini provođenja slobodnoga vremena među ispitanim učenicima su: *slušanje glazbe kod kuće; gledanje TV-a ili videa; 'surfanje' internetom; odlasci u kafiće, pizzerije i slične lokale; te izlasci s prijateljima* (vidjeti tablicu 2). Većina provodi prva tri navedena načina "skoro svaki dan" (njih 70-83 %), a za svih pet načina vrijedi da ih velika većina prakticira barem jednom tjedno (njih 84-95 %). Nadalje, prilično su prošireni bavljenje nekim *hobijem, izlasci s mladićem ili djevojkom i odlasci u disko ili glazbene klubove* – što prakticira, barem jednom tjedno, oko polovica anketiranih.

Na sredini poretka su "*opuštajuće*" *šetnje bez nekoga posebnog cilja, bavljenje športom i listanje časopisa za mlade*, čime većina ispunjava vrijeme bar jednom mjesečno. Približno 40 % ih izjavljuje kako se bavi športom bar jednom tjedno (djevojke 26,3 %, mladići 64,4 %).

U donjem dijelu popisa su, među ostalim, smješteni: *čitanje knjiga, odlasci u kino ili kazalište, angažiranost u župi, posjećivanje izložbi* te, najmanje izraženo, *volontiranje u humanitarnim udrugama*. Većina ispitanih ne prakticira nikada potonja tri načina (69-82 %), a polovica njih izvještava kako uopće ne čitaju knjige ili to čine tek nekoliko puta godišnje. U pogledu vlastitih aktivnosti u župi, ipak nije zanemariv ukupan broj onih koji, rjeđe ili češće tijekom godine, jesu "angažirani": rezultati ukazuju da je 30 % ili gotovo trećina ispitanih vezana, manje ili više aktivno, uz svoju župu, ne uključujući odlaske na svete mise.

Vidljivo je da anketirani tijekom slobodnog vremena najčešće provode 'individualno-recepcijske' (rangovi 1 i 2), a potom 'socijalno-recepcijske' aktivnosti (4, 5, 7 i 8). Rjeđe su to 'športsko-zanimacijske' (rangovi 6, 10 i 16), još rjeđe 'kulturno-individualne' (9, 11 i 17) i 'edukativne' (12 i 14), a najrjeđe 'kulturno-socijalne' aktivnosti (15, 18 i 19). Dakle, dominira zaokupljenost medijskim sadržajima i druženjima – tj. stil nestrukturiranih aktivnosti

usmjeren ka rasonodi, zabavi i druženju s vršnjacima – dok su u drugom planu aktivnosti koje pretežno strukturirano pridonose kreativnim, intelektualnim i športskim potencijalima pojedinca. Ovaj opći nalaz dosljedan je onima iz prošlih istraživanja mladih u Hrvatskoj.²⁶

3.3. Vrijednosni sustav

3.3.1. Vrijednosne orijentacije – ispitivanje korelacija i faktora

Za ispitivanje svrstavanja različitih vrijednosti u pojedine sklopove, koristan je sljedeći poredak (vidjeti mjere u slijedećem poglavlju – tablica 3): 1. novac i materijalno blagostanje, 2. politički angažman, 3. imati moć nad drugima, 4. popularnost, 5. druženje s vršnjacima, 6. seksualna iskustva, 7. zabavljanje, 8. putovanja, 9. biti poštovan od drugih, 10. osnivanje vlastite obitelji, 11. domoljublje, 12. nacionalna pripadnost, 13. vjera, 14. zdravlje, 15. dobri odnosi u mojoj obitelji, 16. ljubav, 17. poštenje, 18. prijateljstvo, 19. zauzimanje za drugoga, 20. učenje, 21. kulturno uzdizanje i 22. biti svoj i ne slušati nikoga sa strane.

Od opaženih, mogu se izdvojiti sljedeće skupine međusobno povezanih vrijednosti: (a) od 1. do 4.; (b) 4. do 9.; (c) 9. do 14.; i (d) 14. do 19. Zapaža se i kako najviše negativnih značajnih korelacija s drugim vrijednostima ostvaruje vrijednost *moć nad drugima*. Vrijednovanje moći povezano je s umanjivanjem važnosti niza vrijednosti koje se mogu smatrati društveno poželjnima: dobrih odnosa u obitelji, ljubavi, poštenja, prijateljstva ($-0,17 \leq r \leq -0,24$; $p < 0,01$), ali i učenja ($r = -0,13$; $p = 0,041$). S nekima od ovih vrijednosti negativno su povezani još samo 'politički angažman' i 'seksualna iskustva': prva vrijednost korelira negativno s važnošću dobrih odnosa u obitelji, a druga s važnostima učenja i poštenja ($-0,13 \leq r \leq -0,16$; $p < 0,05$). S druge strane, najviše pozitivnih korelacija s drugim vrijednostima ostvaruju vrijednosti *biti poštovan od drugih* i *zdravlje*,²⁷ što ukazuje na njihovu ugrađenost u najširi spektar različitih svjetonazora ili vrijednosnih

²⁶ Primjerice, usp.: Valentina Blaženka Mandarić, *Religiozni identitet ...*, nav. dj., 292: "(...) analizirajući sadržaje koje adolescenti konzumiraju u slobodno vrijeme, zaključujemo da postoje realne opasnosti od 'praznog vremena' ili pak 'opasnog vremena', jer su male mogućnosti koje im društvene institucije nude kroz kvalitetne alternativne programe".

²⁷ 'Biti poštovan od drugih' pozitivno korelira sa 16, a 'zdravlje' sa 15 drugih vrijednosti.

usmjerenja. Nasuprot njima, vrijednost *biti svoj* ističe se po tome što ne korelira značajno – pozitivno ili negativno – ni s jednom od ispitivanih vrijednosti, što ne iznenađuje, budući da ona već i semantički ukazuje na neovisnost o ostalim svjetonazorima.

Faktorskom analizom odgovora o 22 vrijednosti (uključujući važnost nacionalne pripadnosti) pokazalo se šest značajnih faktora, koji zajedno objašnjavaju 54,3 % varijance. S obzirom na zajedničke faktore koji su se, nakon kosokutne rotacije, pokazali dominantno povezanim s nekim vrijednostima, mogu se na sljedeći način prikazati i imenovati različite skupine vrijednosti (vidjeti “Priloge” – tablica C).

1. Prvi faktor – *‘konvencionalno-moralne vrijednosti’*: poštenje, vjera, osnivanje vlastite obitelji, ljubav, zauzimanje za drugoga.

2. Drugi faktor – *‘prestižno-samoostvarujuće’* ili *‘socijalno-kompetitivne vrijednosti’*: imati moć nad drugima, politički angažman.

3. Treći faktor – *‘hedonističke vrijednosti’*: zabavljanje, druženje s vršnjacima, seksualna iskustva, putovanja, novac - materijalno blagostanje.

4. Četvrti faktor – *‘konvencionalno-domoljubne vrijednosti’*: nacionalna pripadnost, domoljublje.²⁸

5. Peti faktor – *‘konvencionalno-samoostvarujuće vrijednosti’*: učenje, kulturno uzdizanje, dobri odnosi u obitelji.²⁹

6. Šesti faktor – *‘autonomno samoostvarivanje’*: biti svoj - ne slušati nikoga sa strane.³⁰

Faktorski određene skupine vrijednosti uvelike se podudaraju s preliminarno opaženim, korelacijskim skupinama. ‘Konvencionalno-samoostvarujuća’ i ‘konvencionalno-moralna’ orijentacija povezane su razmjerno najvišom faktorskom interkorelacijom ($r = 0,23$).³¹

²⁸ Prva četiri faktora međusobno koreliraju od 0,10 do 0,14; te korelacije su pozitivne, osim one između prva dva faktora – ‘konvencionalno-moralnog’ i ‘prestižno-samoostvarujućeg’ ($r = -0,13$).

²⁹ Faktor konvencionalnog samoostvarivanja utječe pozitivno, ne-dominantno, i na ‘vjeru’ (na nju utječe i 4. faktor), ‘zdravlje’, ‘poštenje’ i ‘novac ...’ (koeficijenti od 0,33 do 0,39).

³⁰ Vrijednosti ‘biti poštovan’ i ‘prijateljstvo’, podjednako saturiraju 1. i 3. faktor (raspon od 0,39 do 0,49). ‘Popularnost’ podjednako saturira 2. (0,53) i 3. faktor (0,55), a ‘zdravlje’ 1., 3., 4. i 5. faktor (0,33 do 0,38).

³¹ Važnosti učenja i dobrih obiteljskih odnosa značajno pozitivno koreliraju sa svim ‘konvencionalno-moralnim’ vrijednostima osim s vrijednošću osnivanja obitelji.

Nađene orijentacije mogu se razmotriti i u svjetlu dviju skupina svjetonazora zamijećenih u prijašnjim radovima: "okrenutost društvenoj sredini" i "okrenutost pojedincu".³² Prvoj skupini nedvojbeno pripadaju 'konvencionalno-moralna' i 'konvencionalno-domoljubna' orijentacija. S druge strane, 'okrenutost pojedincu' ili usmjerenost ponajprije na vlastitu dobrobit jest obilježje 2., 3. i 6. faktora – 'prestižno-samoostvarujuće', 'hedonističke' i 'autonomno-samoostvarujuće' orijentacije. 'Prestižno-samoostvarujuća' iskazuje se kao društveno najmanje 'poželjna', odnosno kao najegoističnija.³³ 'Konvencionalno-samoostvarujuća' dimenzija čini se uravnoteženo usmjerenom: za nju se može reći da je 'društveno-obazrivo' ili 'moralno' okrenuta pojedincu i njegovu samoostvarivanju.

Kao i u analizi slobodnog vremena, vidljive su neke sličnosti nađenih faktora vrijednosti s faktorima iz istraživanja provedenih među mladima u Hrvatskoj prije desetak godina: primjerice, s onima kod srednjoškolaca (1998.), kao i s onima kod dobne skupine 15-29 godina (1999.).³⁴ Ovdje nađeni '*konvencionalno-moralni*' i '*konvencionalno-samoostvarujući*' faktor djelomice odgovaraju 'konvencionalnoj orijentaciji' (1998.), odnosno faktorima 'afektivne vrijednosti i privatnosti' i 'autoritarne vrijednosti' (1999.). Treći faktor, '*hedonistički*', prilično je u skladu s 'hedonističkom orijentacijom' (1998.), odnosno s 'materijalističkim vrijednostima' (1999.). Potonja orijentacija ovdje je najmanje obilježena materijalnim vrijednostima, što je suprotno u odnosu na navedena istraživanja. Četvrti faktor, '*konvencionalno-domoljubni*', djelomice odgovara prije nađenim 'konzervativnim vrijednostima', koje su u istraživanju iz 1999. činile također vjera i politika.

3.3.2. Hijerarhija vrijednosti

Tablica 3. *Koliko su ti u svakodnevnom životu važne sljedeće vrijednosti?* (postotci za cijeli uzorak; N=254).

³² Usp. Furio Radin, *Vrijednosne hijerarhije i strukture*, u: Vlasta Ilišin – Furio Radin (ur.), *Mladi uoči trećeg milenija*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2002., 74.

³³ Na to ukazuju ranije spomenute, negativne bivarijantne korelacije i negativna međufaktorska korelacija, te pozitivne povezanosti 'moći' i 'politike' s nekim vrijednostima, npr. obje najpozitivnije koreliraju s 'popularnošću' ('moć' i 'popularnost': $r = 0,48$; $p < 0,001$).

³⁴ Rezultati iz 1998. u: Renata Franc – Vlado Šakić – Ines Ivičić, *Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima*, u: *Društvena istraživanja* 11 (2002), 2-3, 219. Rezultati iz 1999. u: Furio Radin, *Vrijednosne hijerarhije ...*, nav. čl., 72-73.

Rang	Redni broj u upitniku		Izrazito nevažno (1)	Nevažno (2)	Niti važno niti nevažno (3)	Važno (4)	Izrazito važno (5)	as *	sd
1	7.	Zdravlje	-	-	0,8	10,6	87,8	4,88	0,35
2	11.	Prijateljstvo	-	-	0,8	13,8	83,9	4,84	0,39
3	5.	Dobri odnosi u mojoj obitelji	4,3	-	-	18,1	77,2	4,73	0,53
4	10.	Poštenje	-	0,4	2,8	31,5	64,6	4,62	0,56
5	6.	Ljubav	0,4	1,2	3,9	26,0	68,1	4,61	0,66
6	13.	Druženje s vršnjacima	0,8	1,2	6,3	39,8	50,8	4,40	0,73
7	16.	Biti poštovan od drugih ljudi	0,4	1,6	8,3	38,2	50,8	4,38	0,74
8	18.	Zabavljanje	0,4	1,2	7,1	43,3	47,6	4,37	0,70
9	17.	Osnivanje vlastite obitelji	2,4	6,7	7,1	35,4	47,2	4,20	1,00
10	2.	Učenje	0,8	2,8	12,2	55,5	28,3	4,08	0,76
11	21.	Zauzimati se za drugoga	0,8	2,0	13,4	55,9	27,6	4,08	0,75
12	9.	Vjera	3,5	4,7	18,1	39,0	33,9	3,96	1,02
13	20.	Biti svoj i ne slušati nikoga sa strane	1,6	6,3	24,0	33,9	33,1	3,91	0,99
14	3.	Novac i materijalno blagostanje	2,8	2,4	18,9	58,3	17,7	3,86	0,83
15	14.	Domoljublje	5,5	7,9	19,7	39,8	25,6	3,73	1,10
16	19.	Putovanja	2,8	3,5	33,9	37,0	21,7	3,72	0,94
17	1.	Kulturno uzdizanje	2,4	6,7	25,6	48,0	16,9	3,71	0,91
18	15.	Seksualna iskustva	5,5	9,8	32,7	34,3	16,9	3,48	1,06

19	8.	Popularnost	9,4	22,4	46,9	15,0	5,5	2,85	0,98
20	12.	Imati moć nad drugima	26,8	33,9	29,1	5,9	3,1	2,24	1,02
21	4.	Politički angažman	28,7	34,3	23,2	11,4	1,6	2,22	1,04

LEGENDA: as = aritmetička sredina; sd = standardna devijacija.

* Računanje prosjeka prikladnije je kad je srednja kategorija za odgovore formulirana ambivalentno (npr. "podjednako mi je važno i nevažno") umjesto neutralno, premda je potonja praksa uobičajena u istraživanjima.

Prema tablici 3, većina ispitanih vrijednosti – njih 12 od ukupno 21 – subjektivno su ocijenjene približno kao "važne" (grupni prosjeci su u rasponu od 3,71 za kulturno uzdizanje, do 4,40 za druženje s vršnjacima). Prvih pet rangiranih vrijednosti ocijenjene su približno kao "izrazito važne" (tu ocjenu dalo im je 65 % do 88 % ispitanih), a posljednje četiri kao neutralne ili "nevažne" (od 3,48 za seksualna iskustva, do 2,2 za moć i politiku).

Rezultati ukazuju da su maturantima najvažnije vrijednosti: *zdravlje* ("izrazito važno" je za njih 88 %), *prijateljstvo*, *dobri odnosi u obitelji*, *poštenje* i *ljubav*. Njihovi rangovi ne iznenađuju budući da univerzalno spadaju u one vrijednosti koje bi se mogle označiti kao društveno najpoželjnije. Čini se da su ispitanici snažno interiorizirali društveno geslo "zdravlje je najvažnije", kakvo se u javnosti sve više promiče na razne načine,³⁵ postavljajući vrijednost zdravlja – što je vid "ljubavi prema sebi" – na sam vrh osobnog sustava vrijednosti.

Ispitanicima je, nadalje, važno *druženje s vršnjacima*, *poštovanje od strane drugih* i *zabavljanje*. Visoko je istaknuta i vrijednost *osnivanja obitelji*. Po sredini s ljestvice vrijednosti

³⁵ Čini se kako se danas, u doba globalizacije, zdravlje promiče više nego ikada prije – putem raznih *fitness* programa, zdrave prehrane, nepušenja, upozoravanja na štetnosti stresa (uvjetovanog i ubrzanim načinom života) i rizike od smrtonosnih bolesti, promoviranjem raznih lijekova itd. [vidjeti npr.: David P. Fidler, *Health as foreign policy: harnessing globalization for health*, u: *Health Promotion International* 21 (2006), 1, 51-58; David V. McQueen – Ilona Kickbusch – et al., *Health and Modernity: The Role of Theory in Health Promotion*, Springer New York, 2007., 170 ss.; Ronald Labonté – Katia Mohindra – Ted Schrecker, *The Growing Impact of Globalization for Health and Public Health Practice*, u: *Annual Review of Public Health* 32 (2011), 263-283].

smješteni su: *učenje, zauzimanje za drugoga, vjera*, kao i *neovisnost o tuđim utjecajima* ili "autonomnost". Vjera zauzima važno ili veoma važno mjesto u životu većine punoljetnih srednjoškolaca (73 %).³⁶ Ipak, drže je podjednako važnom ili tek nešto važnijom od *materijalnog blagostanja*, kao i *domoljublja*. Domoljublje je "važno" ili "izrazito važno" za 65,4 % ili približno dvije trećine anketiranih, iz čega je vidljivo kako ispitanici nisu indiferentni prema ovom segmentu osobnog identiteta.³⁷

Očito je da anketirani najveću važnost pridaju 'konvencionalno-moralnim' i 'konvencionalno-samoostvarujućim' vrijednostima, a manju važnost 'hedonističkim' te 'autonomnosti', još manju 'konvencionalno-domoljubnim' vrijednostima, a najniže vrednuju samoostvarivanje prestižem. Rezultati bi se mogli razmotriti i u pogledu izraženosti familizma, tj. usmjerenosti na život u krugu obitelji i prijatelja, te u pogledu dimenzije tradicija-modernitet.³⁸ Četiri vrijednosti mogle bi se smatrati indikativnima za familizam: *prijateljstvo* (rang 2), *dobri odnosi u obitelji* (3), *druženje s vršnjacima* (6) i *osnivanje vlastite obitelji* (9). Vrijednostima moderniteta mogu se označiti: *poštovanje od drugih* (rang 7), *zabavljanje* (8), te *novac i materijalno blagostanje* ili "materijalni položaj" (14).³⁹ Vrijednostima tradicije mogu se označiti: *osnivanje vlastite obitelji* (rang 9), *vjera* (12) i *domoljublje* (15). Premda je potrebna složenija i preciznija analiza, mogu se općim pregledom ovih rangova iznijeti dva preliminarna zapažanja: 1) čini se kako je ovdje familizam po važnosti nadređen vrijednostima moderniteta,

³⁶ "Vjera" bi se možda pokazala subjektivno važnijom da se iz termina isključilo značenje crkvenosti ili institucionalno-religijske pripadnosti – npr. pitanjem "Koliko vam je važna vjera, neovisno o tome idete li u crkvu" ili "..., bez obzira pripadate li nekoj religiji".

³⁷ Navedeni udjel odgovara udjelu onih kojima je važna nacionalna pripadnost: najčešće im je ona "jako važna" (37,4 %), potom "donekle važna" (29,5 %), a znatno rjeđe "nije jako važna" (17,7 %) i "uopće nije važna" (15 %). Korelacija između vrijednosti domoljublja i važnosti nacionalne pripadnosti iznosi: $r = 0,56$; $p < 0,001$.

³⁸ Vidjeti: Furio Radin, *Vrijednosne hijerarhije ...*, nav. čl., 58-59; Isti, *Vrijednosti mladih ...*, 146.

³⁹ Upitno je koliko politika i 'biti svoj ...' reprezentiraju ovdje skupinu "modernih" vrijednosti. Naime, politika i moć ističu se po odbačenosti među ispitanicima, a vrijednost 'biti svoj ...' u dobnim skupinama do 18 godina vjerojatno više određuje individualno specifično sazrijevanje ličnosti negoli utjecaji širih društvenih procesa. Treba primijetiti i da su u istraživanju iz 2004., kod skupine 15-29 godina, vrijednosti politike i samosvojnosti bile smještene na samoj osi koja razgraničava tradicionalnost i modernitet (Isti, *Vrijednosti mladih ...*, 146).

ali i vrijednostima tradicije; i 2) vrijednosti moderniteta su unutar hijerarhije "pomiješane" s vrijednostima tradicije, pri čemu su one prve, općenito, ispitanicima nešto važnije u odnosu na one potonje.⁴⁰

Opazaju se i neke sličnosti s poredcima vrijednosti kod mladih desetak godina prije ovog istraživanja. Srednjoškolcima u Zagrebu najvažnije su vrijednosti bile *zdravlje, prijateljstvo, ljubav i poštenje* (u tom istraživanju nije ispitivano vrjednovanje dobrih ili skladnih obiteljskih odnosa).⁴¹ Srednjoškolcima u Hrvatskoj su među pet najvažnijih vrijednosti na "Skali vrijednosnih orijentacija" bile *ljubav, prijateljstvo, skladni obiteljski život i poštenje*, a na "Skali rangiranja vrednota" *zdravlje* im je najvažnije.⁴² U dobnoj skupini 15-29 među pet najviše rangiranih bile su *ljubav, prijateljstvo, obitelj i poštenje* (u tom istraživanju iz 1999. nije ispitivano vrednovanje zdravlja).⁴³ Nadalje, i u drugim se istraživanjima pokazalo da je politika subjektivno najmanje važna ili poželjna vrijednost te, u prosjecima, zapravo "nevažna" ili "nepoželjna" (više od 60 % mladih u istraživanjima je smatra pretežno ili krajnje nevažnom ili nepoželjnom).⁴⁴ Time se potvrđuje i prije opažena nezainteresiranost mladih općenito za javni angažman. Štoviše, (barem) za mlade u ovom istraživanju može se zaključiti da politički angažman shvaćaju negativno, vezujući ga uz težnju pojedinca ka moći u društvu koju, pak, očigledno percipiraju kao egoističnu. Također, istraživanja dosljedno pokazuju da su mladima općenito važnije konvencionalne, odnosno moralne vrijednosti negoli hedonističke. Ipak, može se opaziti da je materijalno blagostanje u drugim istraživanjima bilo mladima važnije nego u ovom uzorku (ovdje je ono izrazito važno za 18 % ispitanika; prosječni rezultat: 3,86), te važnije od vjere, dok je ovdje obrnuto.

3.3.3. Napomene o subjektivnom značenju vrijednosti – zdravlje, domoljublje, vjera

S obzirom na dob ispitanika, moguće je da znatan dio njih usko povezuje "zdravlje" sa značenjem dobrog ili lijepog tjelesnog

⁴⁰ Slično se može zaključiti i kod podataka iz 1999. i 2004., za mlade u dobi 15-29 godina (v. *Isto*, 140, 143).

⁴¹ Valentina Blaženka Mandarić, *Religiozni identitet ...*, nav. dj., 294-295.

⁴² Renata Franc – Vlado Šakić – Ines Ivičić, *Vrednote i vrijednosne orijentacije ...*, nav. čl., 223.

⁴³ Furio Radin, *Vrijednosne hijerarhije ...*, nav. čl., 72.

⁴⁴ Vidjeti npr.: *Isti, Vrijednosti mladih ...*, nav. čl., 140.

izgleda (kakvo se percipira društveno poželjnim), te da im je prvo u funkciji drugog. K tome, moguće je da su im zdravlje i – s njime povezani – tjelesni izgled u funkciji nekih “konačnih” ciljeva, npr. u funkciji stjecanja ili održavanja samopoštovanja te prihvaćenosti u društvu, odnosno u referentnoj skupini. Na tu mogućnost ukazuju pozitivne korelacije ‘zdravlja’ s ‘popularnošću’, ‘druženjem s vršnjacima’ i ‘poštovanošću od drugih’ (tim redom, r-ovi: 0,17, 0,19 i 0,24; $p < 0,01$), koje sve povezuje faktor hedonizma. Nadalje, moglo bi se očekivati da mnogi mladi prikrivaju (možda i sami sebi) ovakvo osobno značenje zdravlja, te da prilikom samoprikazivanja namjerno ili nenamjerno umanjuju subjektivnu važnost tjelesnog izgleda.⁴⁵

Također, upitno je kako se zapravo shvaćaju domoljublje i nacionalna pripadnost te koliko se ove vrijednosti osobno koriste za neke druge, ne-domoljubne ciljeve, primjerice za vlastiti ili obiteljski društveni status, prihvaćenost i ugled u društvu i materijalni položaj. Na moguće postojanje ovakve motivacije kod dijela ispitanika ukazuju pozitivne korelacije ovih vrijednosti s važnošću popularnosti i poštovanosti od drugih, te korelacija važnosti nacionalne pripadnosti s važnošću materijalnog ($0,18 \leq r \leq 0,23$; $p < 0,01$). Također, ‘konvencionalno-domoljubna’ orijentacija pozitivno je povezana s ‘konvencionalno-moralnom’,⁴⁶ ali u sličnoj mjeri i s orijentacijom k prestižu i hedonizmu.

Konačno, “vjera” bi “pravim” vjernicima uistinu trebala biti jedna od najviših vrijednosti,⁴⁷ što znači i vrijednost koja nije “sredstvo”, nego je “intrinzična”.⁴⁸ No i vjera može na osobnoj razini

⁴⁵ U budućim istraživanjima bilo bi korisno popisu ispitivanih vrijednosti dodati i ljepotu tijela ili ‘dobar izgled tijela’, uz vrijednost zdravlja. Moguće je da u tom slučaju ispitanici ne bi tako visoko vrjednovali zdravlje jer bi već i sam tako ponuđen popis mogao pridonijeti da se zdravlje shvati različito od tjelesnog izgleda.

⁴⁶ Primjerice, ‘domoljublje’ pozitivno korelira sa ‘zauzimanjem za drugoga’ ($r = 0,23$; $p < 0,001$), što ukazuje na mogućnost da je domoljublje kod dijela ispitanika povezano s nesebičnim, prosocijalnim motivima.

⁴⁷ Prema kršćanskom nauku samo je ljubav važnija od same vjere. U ovom istraživanju ljubav se pokazala kao subjektivna vrijednost koja je općenito “izrazito važna” i, među svim vrijednostima, jedna od nekoliko najvažnijih (premda ne najvažnija). No, može se pretpostaviti kako su anketnu riječ “ljubav” ispitanici poglavito shvatili u smislu intimne veze s osobom drugoga spola. Na to ukazuje i podatak da ‘ljubav’ značajno korelira s ‘osnivanjem vlastite obitelji’, i to više nego s ostalim vrijednostima ($r = 0,41$; $p < 0,001$). U budućim istraživanjima vrijednosti bilo bi korisno pojasniti ovaj termin unutar upitnika.

⁴⁸ O religioznim orijentacijama vidjeti npr.: Antonio Dragun, *Utjecaj preferiranja konzistencije na odnos religiozne orijentacije i prosocijalnog ponašanja*,

imati značenja izrazito povezana s nekim drugim vrijednostima, koje joj suštinski ne pripadaju, te može biti njihovo sredstvo. U takve vrijednosti spadaju: nacionalna pripadnost (identitet), narodni običaji, književna, odnosno umjetnička i mitološka baština, okultizam itd. Pritom je nužno razlikovati korištenje određene vrijednosti kao *sredstva* od njezinog *izražavanja* u različitim formama i područjima. Prikazano istraživanje ukazuje da vjera ispitanicima poglavito predstavlja izvorište ili, barem, sastavnicu vrijednosti iz kruga onih "okrenutih društvenoj sredini" te onih koje su dio "društveno-obazrive" (moralne) orijentacije ka sebi, ka samoostvarenju. Najviše je povezana s domoljubljem i 'konvencionalno-moralnim' vrijednostima, te s važnošću učenja i dobrih obiteljskih odnosa ($0,27 \leq r \leq 0,39$; $p < 0,001$).⁴⁹ Nasuprot tome, od vrijednosti iz kruga orijentacija "okrenutih pojedincu", ona pozitivno korelira samo s 'popularnošću' i s 'biti poštovan od drugih' (s obje $r = 0,17$; $p = 0,009$) (potonja podjednako dijeli 'hedonistička' i 'konvencionalno-moralna' obilježja).

4. ZAKLJUČAK

Ispitani maturanti, gotovo isključivo hrvatske nacionalnosti i katoličke vjeroispovijesti, najčešće su odrastali i žive u urbanoj sredini (grad Zadar), uz znatan dio onih koji navode ruralno prebivalište. Uglavnom žive u obiteljskom okruženju te svoj životni standard ocjenjuju prosječnim, sličnim većini ostalih obitelji. Njihovi najčešći načini provođenja slobodnog vremena odgovaraju onima koji su najviše zastupljeni općenito kod mladih u Hrvatskoj i Europi.⁵⁰ Svakodnevnica većine obilježena je primanjem gotovih sadržaja i poruka, uz iznimku interneta, koji barem djelomično uključuje mogućnost socijalne interakcije i kreativnosti. Drugi dominantan obrazac je društveno-interakcijski, usmjeren druženju s prijateljima u uobičajenim okupljalištima mladih. Istodobno, postoji praznina unutar dva područja njihovih aktivnosti: 1. u onom koje uključuje "elitne" ili intelektualno zahtjevnije kulturne sadržaje – iako upravo takve aktivnosti postaju iznimno važne u suvremenom društvu, koje od mladih zahtijeva kumuliranje

Magistarski rad (predbolonjski), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007. (rukopis), 102 ss.

⁴⁹ 'Vjera' je u najvišoj korelaciji s 'domoljubljem' i 'poštenjem' (r-ovi su 0,39 i 0,38, uz $p < 0,001$).

⁵⁰ Vidjeti npr.: Vlasta Ilišin, *Slobodno vrijeme ...*, nav. čl., 187.

različitih znanja i vještina i "kulturnog kapitala" općenito; i 2. u području aktivnosti kojima se razvija društvena odgovornost i osjetljivost za probleme društvene zajednice, npr. za pomoć potrebnima.

Vrijednosti za koje se pokazalo da su ispitanicima najvažnije, te u prosjeku "izrazito važne", jesu zdravlje, prijateljstvo, dobri odnosi u obitelji, poštenje i ljubav – što je slično drugim mladima u Hrvatskoj. S obzirom na promatranu regiju (sjeverna Dalmacija), bilo bi očekivano da tipične tradicionalne vrijednosti – osnivanje vlastite obitelji, vjera i domoljublje – budu 18-godišnjacima u Zadru smještene u gornjem dijelu vrijednosnog poretka i svakako važnije od vrijednosti moderniteta. U skladu s time, te vrijednosti su im u prosjeku "važne"; uz to, materijalnom blagostanju, koje se može svrstati u vrijednosti moderniteta, pridaju nešto manju važnost nego vjeri, što je suprotno ranijim nalazima kod mladih u Hrvatskoj. Međutim, domoljublje se pozicioniralo u donjem dijelu njihova vrijednosnog poretka, a vjera u središnjem. K tome, za razliku od tipičnog tradicionalno-vrijednosnog sklopa, vjera se u ovom uzorku nije orijentacijski vezala uz vrijednost domoljublja ili nacije, već uz subjektivno važnije, 'konvencionalno-moralne' vrijednosti, relevantne za odnos s drugim pojedincem.⁵¹ Općenito, čini se kako su ispitanicima vrijednosti tradicije nešto manje važne negoli vrijednosti moderniteta, što je još vidljivije uz pretpostavku da modernitet, barem među mladima, dominantno zahvaća i, njima najvažniju, vrijednost zdravlja. Naime, moguće je da ispitanici zdravlju pridaju značenje koje je poglavito određeno individualnom potrebom za prihvaćenošću u društvu (ponajprije onom vršnjačkom), te nametnuto širokim društvenim trendom, osnaženim globalizacijskim procesima.

U cjelini, strukture slobodnog vremena i vrijednosti ispitanika čine se znatno obilježenima modernošću te uglavnom slične onima kod mladih iz drugih regija Hrvatske. Pritom je ipak vidljiva, kao što je i pretpostavljeno, veća moderniziranost i veća sličnost s drugim uspoređenim uzorcima mladih u području slobodnog vremena nego u području vrijednosti. Vrijednosni sustav mladih kakav je nađen kod 18-godišnjaka u Zadru, predstavlja ujedno i potencijal za one razvojnokorisne načine provođenja slobodnoga vremena koji su manje receptivni, a više strukturirani. Naime, premda je taj sustav

⁵¹ Kao i kod interpretacije ostalih rezultata faktorske analize, tako je i ovdje potreban oprez – primjerice, u 5-faktorskoj varijanti analize moglo bi se pokazati da spomenute vrijednosti (domoljublje, nacionalna pripadnost, vjera) dominantno koreliraju sa zajedničkim faktorom.

ponajviše usmjeren k odnosu s njima bliskim osobama i očekivano distanciran od javnog angažmana, ispitanicima je vrlo važno poštenje u svakodnevnom životu te im je, uz druge vrijednosti, važno zauzimanje za drugoga i neovisnost o tuđim utjecajima. Najvažnija im je 'konvencionalno-moralna' orijentacija: ona im je glavni oslonac ili poveznica, s težnjom ka samoostvarivanju te – kao i kod mladih iz drugih regija Hrvatske – važnija od hedonizma. No ponašajni potencijal ovakvog vrijednosnog sustava bit će i dalje nedovoljno iskorišten bez odgovarajućeg angažmana i potpore starijih. Političke, civilne, obrazovne i vjerske institucije društva trebale bi kontinuirano nuditi mladima izvannastavne programe i sadržaje koji pridonose razvoju cjelokupne ličnosti mlade osobe.⁵² To uključuje usmjeravanje prema stjecanju novih znanja i vještina kao i usmjeravanje prema dobročiniteljskom sudjelovanju u životu društvene zajednice, što je osobito važno s obzirom na opći pad solidarnosti koji se javlja u našem društvu.⁵³ Također, stariji bi trebali aktivno podržati ovakve inicijative koje potječu od samih mladih.⁵⁴ O takvim programima i sadržajima treba ih i na odgovarajući način informirati: npr. putem radijskih i TV emisija za mlade, oglasnih ploča u školi ili na fakultetu, na internetskom info-centru za mlade, tijekom vjeronauka, unutar župne zajednice itd. Upravo iznesene smjernice ne znače da je štetno ili "uludo potrošeno" svako ono vrijeme koje mladi provode u opuštanju kroz razonodu i zabavu. Važno je međutim nastojati da to ne bude *jedini* način ispunjavanja slobodnog vremena, te stvarati društvene preduvjete i poticaje da mladi i u samoj zabavi budu kreativni, da

⁵² Vidjeti npr.: Gordana Berc – Marko Buljevac, *Slobodno vrijeme i mladi – preventivni aspekti*, u: *Dijete i društvo - časopis za promicanje prava djeteta* 9 (2007), 1, 25-49.; Benjamin Perasović – Sunčica Bartoluci, *Slobodno vrijeme i kvaliteta života mladih*, u: Mirna Andrijašević (ur.), *Zbornik radova međunarodne znanstveno-stručne konferencije 'Kineziološka rekreacija i kvaliteta života'*, Parvus d.o.o, Zagreb, 2008., 15-24.

⁵³ Stjepan Balaban – Gordan Črpić – Ivan Štengl, *Desolidarizacija hrvatskoga društva*, u: *Bogoslovska smotra* 80 (2010), 2, 563-596.

⁵⁴ O volontiranju mladih vidjeti npr.: Anči Leburic – Ada Reić – Gorana Bandalović, *Volonterstvo mladih kao bijeg u stvarnost: akcijsko istraživanje*, Redak, Split, 2008., 128 ss.; Zlatko Miliša, *Odnos mladih prema volontiranju, radu i slobodnom vremenu*, u: *Diacovensia* 21-22 (2008), 1-2, 93-115.; Anita Mršić, *Slobodno vrijeme oplemenjeno pomaganjem drugima*, u: *Zadarski list*, URL: <http://www.zadarskilist.hr/clanci/30012010/slobodno-vrijeme-oplemenjeno-pomaganjem-drugima> (30. 01. 2010.).

i u njoj razvijaju svoje posebne i zdrave identitete, ne otuđujući se ni od uže ni od šire društvene okoline.⁵⁵

LEISURE TIME AND VALUES OF SECONDARY SCHOOL LEAVERS IN ZADAR (CROATIA)

Summary

This paper presents the results of survey carried out in 2009 among 254 secondary school leavers in Zadar. The structures of participants' leisure time and value system are very similar to those found by earlier surveys among youth in different regions of Croatia, and are considerably marked by modernity and by orientation toward relationships with close others. Expectedly, modernity and similarity with other compared youth samples appear more expressed in the field of free time than in values. Out of examined values, the participants' most important ones are health, friendship, good family relations, fairness, and love. The results indicate that values of conventionally moral orientation make the main connection with their striving toward self-realization. The importance they give to those values, and to independence of others' influences as well, represent also the possible basis for their more creative free time using, for instance, through their greater inclusion in extracurricular educative-cultural programs and in organized community-helping activities.

Key words: *adolescents, identity, values, leisure time, modernity, tradition.*

5. PRILOZI

Tablica A. Povezanost različitih načina provođenja slobodnog vremena s "heurističkim" poretkom varijabli (rang-korelacije).

⁵⁵ Usp. Anči Leburčić – Renata Relja – Tina Božić, *Disko generacija: sociološka istraživanja noćne zabave mladih*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., 109-112.

1. Kafići, pizzerije i slični lokali	1	,32**	,37**	,15*	,02	,07	-,14*	-,15*	,02	,11	-,14*	,05	-,11	-,09	,03	,07	,33**	-,03	,09
2. Izlasci s prijateljima		1	,48**	,22**	,09	,07	-,14*	-,10	,01	,08	-,10	,05	,10	,01	,18**	,07	,12	-,00	,06
3. Disko i slični klubovi s glazbom			1	,22**	,08	,13*	-,18**	-,06	-,09	,16*	-,11	,03	,12	,11	,21**	,13*	,12	,11	,08
4. S mladićem / djevojkom				1	,04	,18**	,02	-,02	,01	,07	-,00	,02	,17**	,08	,11	,03	,09	,06	,07
5. Setnje bez posebnog cilja					1	,14*	,13*	,19**	,05	,11	,04	,04	-,05	,08	,02	,01	,14*	,01	,01
6. Kino ili kazalište					1	,24**	,19**	,16*	,12	,12	,12	,06	,15*	,31**	,01	,06	,10	,01	-,12
7. Čitanje knjiga							1	,51**	,15*	,08	,12	,09	,07	,12	-,24**	-,05	,06	,02	-,04
8. Biblioteka								1	,22**	,18**	,24**	,09	,12	,18**	-,02	,05	,14*	,04	-,04
9. Posjećivanje izložbi												,26**	,19**	,12	-,03	,08	,24**	,04	-,09
10. Volontiranje u humanitarnoj udruzi									1	,23**	,30**	,23**	,12	,08	-,01	,04	,15*	,07	-,06
11. Angažman u župi										1	,35**	,15*	,18**	,19**	,11	,01	,05	-,04	-,07
12. Tečaj stranog jezika												1	,18**	,18**	-,01	-,02	,01	,15*	,05
13. Šport													1	,48**	,20**	-,06	,05	0	
14. Hobi														1	,19**	,21**	-,04	,12	,07
15. Saloni za igru															1	,07	-,11	-,04	,15*
16. Surfanje na internetu																1	,18**	,16*	,02
17. Listanje časopisa za mlade																	1	,14*	,18**
18. Slušanje glazbe kod kuće																		1	,23**
19. TV ili video																			1

* korelacija je značajna na razini $p < 0,05$ ** korelacija je značajna na razini $p < 0,01$

Tablica B. Slobodno vrijeme – faktorska struktura, nakon *oblimin* rotacije.

	Glavne komponente *					
	I	II	III	IV	V	VI
Kafići, pizzerije i slični lokali	0,754					
Disko i slični klubovi s glazbom	0,752					
Izlasci s prijateljima	0,716					
S mladićem / djevojkom	0,443					
Čitanje knjiga		0,869				
Biblioteka		0,675		(0,300)		
Hobi			0,783			
Šport			0,778			
Saloni za igru		-0,456	0,465			
Kino ili kazalište	0,350	0,374	0,410	(0,312)	-0,384	
Listanje časopisa za mlade				0,657	0,331	
Posjećivanje izložaba				0,621		(0,324)
Šetnje bez posebnog cilja				0,513		
Surfanje na internetu			0,389	0,451	0,344	
Slušanje glazbe kod kuće					0,693	
TV ili video	(0,307)				0,629	
Volontiranje u humanitarnoj udruzi						0,718
Tečaj stranog jezika						0,656
Angažman u župi	-0,456			(0,302)		0,556
Karakteristični korijen faktora	2,488	1,769	2,042	1,701	1,476	1,533

* Prvih deset faktora *prije* rotacije – *karakteristični korijeni* i postotci objašnjene varijance: I. 2,706 (14,2 %); II. 2,503 (13,2 %); III. 1,587 (8,4 %); IV. 1,316 (6,9 %); V. 1,267 (6,7 %); VI. 1,127 (5,9 %); VII. 0,988 (5,2 %); VIII. 0,934 (4,9 %); IX. 0,886 (4,7 %); X. 0,868 (4,6 %).

Tablica C. Vrijednosti – faktorska struktura, nakon *oblimin* rotacije.

	Glavne komponente *					
	I	II	III	IV	V	VI
Poštenje	0,644				(0,342)	
Vjera	0,638			(0,308)	(0,391)	
Osnivanje vlastite obitelji	0,638			0,323		
Ljubav	0,579					
Zauzimati se za drugoga	0,568					0,356
Imati moć nad drugima		0,735	0,327			
Politički angažman		0,683				
Zabavljanje			0,687			
Druženje s vršnjacima			0,638			
Seksualna iskustva			0,633			
Popularnost		0,527	0,551			
Putovanja			0,516			0,367
Biti poštovan od drugih	0,406		0,494			
Novac i materijalno blagostanje			0,446	(0,324)	0,327	
Prijateljstvo	0,393		0,405			
Nacionalna pripadnost				0,826		
Domoljublje	0,402			0,740		
Učenje					0,718	
Kulturno uzdizanje					0,645	
Dobri odnosi u mojoj obitelji		-0,466			0,482	
Zdravlje	0,359		(0,338)	(0,334)	0,375	
Biti svoj i ne slušati nikoga sa strane						0,823
Karakteristični korijen faktora	2,806	2,035	2,841	2,109	2,101	1,274

* Prvih deset faktora prije rotacije – karakteristični korijeni i postotci objašnjene varijance: I. 3,794 (17,2 %); II. 2,783 (12,6 %); III. 1,687 (7,7 %); IV. 1,437 (6,5 %); V. 1,166 (5,3 %); VI. 1,072 (4,9 %); VII. 0,993 (4,5 %); VIII. 0,927 (4,2 %); IX. 0,871 (4,0%); X. 0,823 (3,7 %).

NAPOMENA ZA OBJE TABLICE – u zagradama unutar matrice navedeni su oni korelacijski koeficijenti koji su nakon pravokutne (*varimax*) rotacije sniženi ispod 0,300 (tada su, za obje matrice, u rasponu od 0,233 do 0,296).